

POLIGRAFAS (MELO DETEKTORIUS) KAIP ĮRODINĖJIMO PRIEMONĖ BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

Gintaras Goda

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros docentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 36 61 74
El. paštas: g.goda@lat.lt

Straipsnyje analizuojama poligrafo (melo detektoriaus) naudojimo kaip įrodinėjimo priemonės baudžiamajame procese galimybė, aptariama galima tyrimo poligrafu vieta proceso veiksmų sistemoje, nagrinėjami teisės literatūroje išsakomi argumentai prieš poligrafo naudojimą tiriant nusikalstamas veikas.

Im Aufsatz wird die Möglichkeit des Einsatzes eines Polygraphen (des Lügendetektors) als Beweismittel im Strafprozess analysiert. Der Aufsatz erörtert die mögliche Stelle der Untersuchung mit Hilfe eines Lügendetektors im System der Prozesshandlungen und in der Rechtsliteratur erhobene Einwände gegen die Anwendung eines Polygraphen bei der Ermittlung der Straftaten.

Įvadas

Kinijoje daugiau kaip prieš tūkstantį metų tardomam asmeniui į burną buvo įdedama ryžių – jei ryžiai po apklausos būdavo sausi, buvo daroma išvada, kad tardymo metu buvo meluojama – manyta, jog meluojant neišsiskiria seilės. Inkvizicijos laikais išvados apie tardomo asmens parodymų teisingumą buvo daromos pagal rankų drebinimą, odos paraudimą, mikčiojimą, prakitavimą ir pan. Vėliau buvo pripažįstama, kad apklausiamo asmens elgesys, reakcija į pateikiamus klausimus turi įtakos teismo vidiniam įsitikinimui dėl parodymų patikimumo. Todėl natūralu, kad XX a. pradžioje mokslininkams kilo idėja apie duodamų parodymų teisingumą spręsti ne „iš akies“, o naudojant specialią techniką, kuri ga-

lėtų objektyviai fiksuoti apklausiamo asmens kūno reakcijas. Šiam tikslui buvo sukurtas poligrafas, dar kitaip vadinamas melo detektoriumi. Tačiau poligrafo (melo detektoriaus)¹ kaip įrodinėjimo naudojimo klausimas daugelį metų atrodė nevertas rimtesnės diskusijos Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle vien jau dėl tos priežasties, kad, nepaisant daug dešimtmečių egzistuojančių techninių galimybių²,

¹ Tarptautinių žodžių žodyne (ketvirtas leidimas, Vilnius, 2005, p. 586) pateikiamas toks poligrafo apibrėžimas: „poligrafas, melo detektorius – aparatas, fiksuojantis kvėpavimo, kraujospūdžio, temperatūros, smegenų ir raumenų biosrovių ir kt. fiziol. pakitimus, tardymo metu; naud. JAV ir kt. šalių policijos.“

² Įvairiuose žiniasklaidos šaltiniuose skelbiama, kad 2010 m. poligrafas švenčia 75-ąjį gimtadienį, nes 1935 m. vasario 2 d. JAV poligrafas pirmą kartą buvo panaudotas baudžiamojoje byloje. Žinoma, pats pirmas

toks įrodinėjimo būdas nepradėtas laikyti reikšmingu nė vienos demokratinės valstybės baudžiamajame procese³. Informacija apie tai, kaip apklausos metu prie apklausiamąjo prijungtas prietaisas gali fiksuoti apklausiamąjo pulsą, širdies veiklą, kvėpavimą, odos laidumą, prakaito išsiskyrimą, kraujospūdį, kartais ir kūno temperatūros pokyčius, raumenų refleksus, atrodo tinkamesnė ne teisės mokslinei literatūrai, o, pavyzdžiui, publikacijoms psichologijos klausimais arba įprastoms visuomenės informavimo priemonėms, pranešančioms apie įvairius įdomesnius netradicinius bandymus ir tyrimus. Tačiau Lietuvoje, nepaisant kitų valstybių patirties, stiprėja nuomonė, kad toks tyrimas yra moksliškai pagrįstas ir kad matavimų rezultatai leidžia patikimai nustatyti, ar apklausiamas asmuo meluoja, todėl ignoruoti poligrafo klausimo neišsina. Tvirtinama, kad toks tyrimas iš tikrųjų gali duoti gerų rezultatų įvairiose srityse, taip pat tiriant nusikalstamas veikas [13, p. 294]. Dėl tokių iniciatyvų poligrafo kaip įrodinėjimo priemonės klausimas nelauktai tampa aktualus ir baudžiamojo proceso teisės mokslui. Būtų neteisinga, jei dėl poligrafo panaudojimo baudžiamajame procese būtų apsispręsta be jokių rimtesnių mokslinių diskusijų. Straipsnyje pateikiami argumentai prieš poligrafo kaip įrodinėjimo priemonės naudojimą baudžiamojoje byloje.

Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą⁴ duomenys baudžiamajame procese pripa-

prietaisas buvo sukonstruotas anksčiau – dažniausiai teigiama, kad tai atsitiko Austrijoje Graco universitete 1913 m., įgyvendinant žymaus psichologo ir filosofo Karlo Gustavo Jungo mokslines idėjas apie žmogaus psichologiją.

³ J. Pradel teigia, kad toks įrodinėjimo būdas nepripažįstamas nė vienoje Europos valstybėje [16, p. 372].

⁴ Toliau tekste – BPK.

žįstami įrodymais, jei jie surinkti įstatymų nustatytais būdais ir atitinka leistinumo bei sąsajumo reikalavimus. Teismo baigiamasis aktas baudžiamojoje byloje gali būti grindžiamas tik patikrintais duomenimis. Šiame straipsnyje iškeliamos tyrimo poligrafu rezultatų pripažinimo leistinai ir patikimais duomenimis problemos. Straipsnyje taip pat ieškoma atsakymo į klausimą, kokiai baudžiamojo proceso veiksmų grupei tyrimas poligrafu turėtų būti priskirtas (nuo to priklauso ir tyrimo metu gautų duomenų reikšmė pagrindžiant baudžiamojoje byloje daromas išvadas), jei, nekreipiant dėmesio į kitų valstybių patirtį, vis dėlto būtų apsispręsta, kad toks tyrimas tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas turėtų būtų atliekamas.

Lietuviškoje teisės literatūroje melo detektoriaus klausimas mažai tirtas. Dėl tokio prietaiso panaudojimo baudžiamajame procese galimybių konkrečiau yra pasisakęs tik L. Belevičius. Taip pat yra paskelbta keletas nedidelių publikacijų, labiau skirtų tyrimo poligrafu galimybėms apibūdinti. Dėl šios priežasties straipsnyje daugiausia remiamasi užsienio autorių publikacijomis.

Tyrimo poligrafu teisinis reguliavimas kaip kliūtis pripažinti tyrimo rezultatus leistinu įrodymu

BPK 20 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „Įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys“. Dauguma įrodymų baudžiamojoje byloje surenkama atliekant BPK numatytus veiksmus, tačiau įrodymais pripažįstami ir kitus įstatymus taikant gauti duomenys. Kitų įstatymų nustatyta tvarka gauta informacija paprastai įrodymais yra pri-

pažįstama, kai tie įstatymai buvo taikomi iki baudžiamojo proceso pradžios. Tyrimą poligrafu Lietuvoje reguliuoja Poligrafo naudojimo įstatymas⁵, priimtas 2000 m. rugpjūčio 29 d. [1] ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimu Nr. 1131 patvirtintos Tyrimo poligrafu taisyklės⁶ [2]. Tad formaliai žiūrint galima manyti, kad duomenų rinkimas, atliekant tyrimą poligrafu, atitinka BPK 20 straipsnio reikalavimą įrodymus rinkti tik įstatymų nustatyta tvarka, nes poligrafo naudojimas įteisintas įstatymu. Vis dėlto, išstudijavus Poligrafo naudojimo įstatymo nuostatas, nesunku pastebėti, kad tyrimų poligrafu rezultatai į baudžiamąją bylą patekti negali. Poligrafo naudojimo įstatymas griežtai apibrėžia tyrimo poligrafu atvejus ir tyrimo objektą. Įstatyme numatyta galimybė tirti poligrafu tuos asmenis, kurių tarnyba yra susijusi su įslaptintos informacijos naudojimu, apsauga ar susipažinimu su ja (Poligrafo naudojimo įstatymo 4 straipsnio 2 dalis). Tiriama gali būti valstybės tarnautojų, pareigūnų ir karių, kurių tarnyba susijusi su įslaptintos informacijos naudojimu ir (ar) apsauga, bei asmenų, atrinktų tokiai tarnybai, suteikta arba atitin-

⁵ Šio įstatymo 2 straipsnyje nurodyta, kad „Poligrafas – Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytos formos sertifikata turintis prietaisas, fiksuojantis kvėpavimo, kraujotakos, kitus fiziologinius pokyčius, atsirandančius asmens organizme tyrimo poligrafu metu, kuriais grindžiamas šiuo prietaisu tiriamo asmens teiginių teisingumo vertinimas“ ir, kad „Tyrimas poligrafu – <...> kompleksinis psichofiziologinis tyrimas, skirtas asmens teiginių teisingumui įvertinti, naudojant poligrafą“.

⁶ Iš šių taisyklių yra aišku, kad Lietuvoje tyrimas poligrafu apima kvėpavimo (krūtinės ląstos ir pilvo srities kvėpavimą fiksuojant atskirai), odos paviršiaus elektrinio laidumo (odos galvaninės reakcijos), pulso ir kraujospūdžio fiksavimą. Taisyklėse taip pat nurodyta, kad suderinus su Sveikatos apsaugos ministerija, poligrafu gali būti fiksuojami ir kiti fiziologiniai pokyčiai, atsirandantys tiriamo poligrafu asmens organizme.

kamų valstybės institucijų surinkta informacija, susijusi su nurodytais asmenimis ir jų aplinka (Poligrafo naudojimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalis). Poligrafo naudojimo baudžiamajame procese galimybė šiame įstatyme nenumatyta. Vadovaujantis įrodinėjimo procesui baudžiamojoje byloje privalomu principu, kad „valstybės subjektams leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“ [21, p. 384], darytina išvada, jog galiojantys įstatymai naudoti poligrafo baudžiamajame procese neleidžia.

Vis dėlto baudžiamųjų procesų, kuriuose poligrafas panaudojamas, Lietuvoje pasitaiko. Poligrafas naudojamas, manant, kad tyrimo poligrafu rezultatai baudžiamojoje byloje gali būti traktuojami kaip specialisto išvada⁷. Tokios pozicijos šalininkai gali pagrįstai tvirtinti, kad specialistų atliekami tyrimai Lietuvoje įstatymų išsamiai nereguliuojami, pavyzdžiui, jokiame įstatyme nėra nustatyta, kaip specialistas nustato, kad kratos metu surasti milteliai yra psichotropinė ar narkotinė medžiaga. Nepaisant to, įrodymu specialisto išvada yra pripažįstama, nes tokia įrodymų rūšis numatyta BPK. Siūlymas laikyti tyrimo poligrafu išvadas specialisto išvada ar ekspertizės aktu gali būti grindžiamas ir remiantis Lenkijos patirtimi. Šioje šalyje poligrafas baudžiamojo proceso metu taip pat kažkiek yra naudojamas. Tyrimas poligrafu Lenkijoje traktuojamas kaip ekspertinis tyrimas. Įrodinėjimo priemone yra ekspertizės aktas, kuriame daromos išvados ne apie melagingus parodymus ar kaltę, o apie prisiminimų buvimą bei apie tiriamo asmens emocines sąsajas su nusi-kalstama veika [10, S.195–198].

⁷ Plačiau apie tokius siūlymus ir baudžiamąsias bylas, kuriose remtasi tyrimo poligrafu išvadomis [4, p. 353–355].

Vis dėlto, vertinant specialių žinių kaip įrodinėjimo priemonės baudžiamajame procese paskirtį, tyrimo poligrafu rezultatai (priešais užfiksuotų duomenų interpretavimas) specialisto išvada (kaip ir ekspertizės aktu) negali būti laikomi, nes šio tyrimo prigimtis ir atlikimo tvarka yra visai kitokia, nei įprastai baudžiamajame procese atliekamų specialistų tyrimų. Specialistas ar ekspertas, surašydamas išvadas, atsako į jam pateiktus klausimus ir taip prisideda prie įrodinėjimo dalyką baudžiamajame byloje sudarančių aplinkybių nustatymo. Kai kurie baudžiamajame byloje kylantys svarbūs klausimai be specialių žinių panaudojimo dažnai apskritai negalėtų būti atsakomi. Pavyzdžiui, nenaudojant specialių žinių dažnai sunkiai galėtų būti išaiškinta, kokiam asmeniui priklauso nusikalstamos veikos padarymo vietoje aptikti kraujo ar kitokie žmogaus biologiniai pėdsakai. O tiriant asmenį poligrafu jokių naujų faktinių aplinkybių tiesiogiai nėra nustatoma, daugiau informacijos procese neatsiranda. Po tokio tyrimo tik gali būti bandoma daryti išvadas apie tirto asmens teiginių teisingumą. Tai reiškia, kad tyrimas poligrafu baudžiamajame proceso požiūriu galėtų būti priskirtas prie asmenų parodymų patikrinimo veiksmų. BPK 191–197 straipsniuose įteisintas trijų parodymų patikrinimo veiksmų atlikimas: parodymas atpažinti, parodymų patikrinimas vietoje ir eksperimentas. Norint įteisinti tyrimą poligrafu baudžiamajame procese, būtų būtina išplėsti BPK parodymų patikrinimo veiksmų sąrašą, šį kodeksą papildyti nuostatomis apie tyrimą poligrafu. Tyrimą poligrafu tuo atveju, jei tokio tyrimo metu dėl pasirinktos ikiteisminio tyrimo taktikos būtų užduodami įprastos apklausos

metu anksčiau neužduoti klausimai, būtų galima laikyti ir atskira apklausos rūšimi. Tačiau apklausos tvarka baudžiamajame proceso metu taip pat yra išsamiai nustatyta BPK, tad ir toks poligrafo naudojimas, nepadarius atitinkamų BPK pakeitimų, yra negalimas.

Iš dalies pagrįstas yra ir L. Belevičiaus siūlymas tyrimą poligrafu laikyti viena iš procesinės prievartos priemonių, nes tyrimas susijęs su fiziniu sąlyčiu [4, p. 354]. Vis dėlto, turint omenyje, kad tyrimo poligrafu metu fizinis sąlytis (priešais sujungimas su asmens kūnu) reikalingas ne siekiant aptikti kokius nors pėdsakus, paimti pavyzdžių tyrimui ar pan., o norint nustatyti parodymų teisingumą, pagrįstesnis būtų tokio veiksmo numatymas prie parodymų patikrinimo veiksmų ar (ir) BPK skirsnyje „Apklausa ikiteisminio tyrimo metu“. Prievartinis šio veiksmo pobūdis paneigiamas ir dėl to, kad tyrimas poligrafu yra įmanomas, jei tiriamas asmuo atsako į klausimus. Būtų įmanoma tiriamąjį ir prievarta prijungti prie aparato, tačiau priversti kalbėti nepažeidžiant žmogaus teisių yra neįmanoma. Kūno reakcijos, žinoma, gali būti matuojamos ir apklausiamajam tylint [7, Rn 697]. Tad galima manyti, kad tam tikros išvados galėtų būti daromos pagal poligrafo užfiksuotas reakcijas tiriamajam vien tik išgirdus „nepatogius“ klausimus, tačiau analizuotoje literatūroje tokios tyrimo metodikos nėra aprašomos, o teigiama, kad tiriamajam nesutinkant su tyrimu tyrimas neįmanomas [15, S. 919].

Keičiant BPK, būtų būtina keisti ir Poligrafo naudojimo įstatymą, numatant naują tyrimo poligrafu atvejį – baudžiamajame proceso metu duodamų parodymų patikrinimą. Tačiau, prieš nusprendžiant

teikti tokias įstatymų pataisas, būtina išsiaiškinti, ar nėra kitų priežasčių, dėl kurių įrodinėjimas baudžiamajame procese naudojant poligrafą būtų laikomas negalimu.

Tyrimo poligrafu išvadų patikimumas

Tyrimą poligrafu atliekantys specialistai, taip pat tokio tyrimo mokslinį pagrindimą pripažįstantys kiti specialistai tvirtina, kad tinkamai atlikto tyrimo išvadų patikimumas yra labai didelis. Literatūroje galima rasti teiginių, kad išvadų patikimumas yra nuo 75 iki 90 procentų ir daugiau. Skeptiškai tokio tyrimo atžvilgiu pasisakantieji pabrėžia, kad tyrimas yra mokslškai visiškai nepagrįstas, o nurodomi išpūdingi patikimumo rodikliai nieko nereiškia, nes jie dažniausiai gauti laboratorinių bandymų (paprastai atliktų su studentais) metu.

Vienas iš žinomiausių ir teisės literatūroje aprašomų atvejų, kai tarp specialistų vykstantis ginčas dėl tyrimo poligrafu rezultatų patikimumo buvo sprendžiamas teismo salėje, yra Vokietijos Federacinio Aukščiausiojo Teismo⁸ 1998 metais nagrinėta baudžiamoji byla. Iki 1998 m. gruodžio 17 d. sprendimo šioje byloje priėmimo Vokietijos teismų kurį laiką buvo laikomasi nuomonės, kad poligrafo naudojimas, net ir sutinkant apklausiamajam, yra neleistinas kaip žmogaus garbės ir orumą pažeidžiantis veiksmas. Teigiama, kad 1998 m. gruodžio 17 d. sprendimas priverstė pakeisti paradigimą poligrafo naudojimo klausimu – nuostata, kad poligrafo naudojimas neleistinas dėl tokio tyrimo nesuderinamumo (prieštaravimo) su Konstitucija, pakeista teiginiu, kad poligrafas yra netinkama įrodinėjimo priemonė dėl mokslinio

nepatikimumo [8, S. 923]. Vokietijos Federacinis Aukščiausiasis Teismas, įvertinęs procese dalyvavusių ekspertų išvadas, konstatavo, kad: matavimų poligrafu duomenys neleidžia daryti jokių aiškių (vienintelių) išvadų apie parodymų teisingumą; tokie matavimai nieko neparodo, todėl jie nelaikytini įsiskverbimu į žmogaus vidų; tai, kad nėra aiškaus parodymų teisingumo ir organizmo reakcijų ryšio, neduoda pagrindo matavimo rezultatams teikti kokią nors įrodomąją vertę; organizmo reakcijas gali sukelti beribis skaičius įvairių priežasčių. Vertinant šį sprendimą teigiama, kad jeigu ateityje žinios apie tyrimą poligrafu pasiektų aukštesnį lygį (tyrimų patikimumas būtų tinkamai mokslškai pagrįstas), tada vėl svarbūs taptų argumentai apie žmogaus garbės ir orumo pažeidimus, o tai reiškia, kad gali būti daroma išvada, jog 1998 m. gruodžio 17 d. sprendimas reiškia galutinį poligrafo naudojimo Vokietijos baudžiamajame procese uždraudimą [14, S. 458]⁹.

Pažymėtina, kad aptariamame Vokietijos teismo sprendime remiamasi ir JAV Aukščiausiojo Teismo 1998 m. kovo 31 d. išaiškinimu byloje *United States v. Schef-fer*. JAV Aukščiausiasis Teismas šioje byloje nusprendė, kad karinės teisės įrodinėjimo taisyklėse numatytas draudimas naudoti poligrafą dėl moksle ginčijamo prietaiso patikimumo JAV Konstitucijai neprieštarauja¹⁰.

Pagrindinės tyrimo poligrafu patikimumo problemos, į kurias atkreipia dėmesį

⁹ 2003 m. analogišką sprendimą Vokietijos Federacinis Aukščiausiasis Teismas priėmė ir civilinėje byloje [5, S. 87).

¹⁰ 2003 m. JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Daubert v. Mervell Dow* išaiškino, kad teismai turi patys spręsti dėl tyrimo poligrafo rezultatų pripažinimo ar nepripažinimo įrodymais [14, S. 458].

⁸ vok. *Bundesgerichtshof*

kritiškai tokius tyrimus vertinantys mokslininkai ir kurias kaip sprendimo motyvus nurodė Vokietijos Federacinis Aukščiausiasis Teismas, yra kelios.

Pirma, poligrafo šalininkų nurodomi dideli patikimumo rodikliai nėra mokslininkai pagrįsti. Kaip minėta, daugeliu atvejų studijos apie poligrafo naudojimo efektyvumą buvo parengtos po su studentais atliktų bandymų. Literatūroje net buvo reiškiamas įtarimų, kad dideli poligrafo patikimumo rodikliai JAV buvo skelbiami klesčių poligrafų gamintojų interesais [6, S. 93–95]¹¹. Tačiau net ir atmetant įtarimus, kad palankūs poligrafų gamintojams patikimumo rodikliai buvo nuolat skelbiami gamintojų užsakymu, neįmanoma paneigti argumento, kad žmogaus reakcijas bandymų (simuliacijų ar savitų žaidimų) metu sudėtinga lyginti su įtariamojo ar kaltinamojo reakcijomis per apklausas baudžiamajame procese. Yra savaime suprantama, kad žmogaus vidinė būseną, klausiant apie pramanytą ar inscenizuotą veiką, skiriasi nuo būsenos, kai klausimai siejami su reiškiamaisiais įtarimais ar kaltinimais dėl konkrečios nusikalstamos veikos padarymo.

Vokietijos Federacinio Aukščiausiojo Teismo 1998 m. gruodžio 17 d. sprendime minimas Kanadoje atliktas tyrimas, kai poligrafo panaudojimo patikimumas nustatinėtas analizuojant konkrečių procesų dokumentus. Naudojant poligrafą padarytos

išvados buvo patvirtintos kitais įrodymais tik 89 atvejais iš 402 per tam tikrą laikotarpį atliktų testavimų poligrafu; 52 asmenys po jiems nepalankių testavimo išvadų kaltę pripažino, o 37 asmenų poligrafu nustatytas nekaltumas 33 atvejais buvo patvirtintas kitiems asmenims prisipažinus, kad jie padarė veiką, ir 4 atvejais suradus vogtus daiktus. Kitais atvejais galimybių nustatyti, ar tyrimai poligrafu buvo patikimi, nebuvo. Tokie rezultatai nesuteikia jokio pagrindo daryti išvadą, kad poligrafo naudojimas gali duoti apčiuopiamą naudą įrodinėjimo procese, jeigu tik mažiau nei ketvirtadalis tyrimų realiose bylose gali būti patikrinami kitais baudžiamajame procese surinktais įrodymais. Tuo labiau logiška sutikti su nuomone, kad kaltės pripažinimas po tyrimo poligrafu dar nėra nekvestionuojamas poligrafo patikimumo įrodymas. Išgauti prisipažinimą po tokio tyrimo galimybės padidėja, jei įtariamajam aiškinama, kad, poligrafu nustačius jo parodymų melagingumą ar net poligrafu įrodžius kaltumą, jo išteisinti yra praktiškai neįmanoma, tačiau prisipažinimas gali lemti gerokai palankesnę proceso baigtį, pavyzdžiui, palankius įtariamajam derybų rezultatus. Situacijos, kai asmenys prisipažįsta padarę sunkius nusikaltimus, nors iš tikrųjų tokių nusikaltimų nėra padarę, ne taip jau retai aprašomos tiek teisės literatūroje, tiek žiniasklaidoje, neteisingi prisipažinimai yra nustatyti ir Lietuvos teismų praktikoje, todėl neatmestina tikimybė, kad neteisinga poligrafo išvada gali būti patvirtinta neteisingu prisipažinimu. Literatūroje tvirtinama, kad net ir labai optimistiškai vertinant poligrafo patikimumą, vis tiek išlieka nepaneigta apie 15 procentų rizika, kad nekaltas asmuo pagal poligra-

¹¹ Poligrafų gamybos verslas JAV klesti pirmiausia dėl prietaiso naudojimo privačiame sektoriuje. A. Kovalenko, V. Saldžiūnas, Ž. Navickienė nurodo, kad, nepatikrintais duomenimis, psichofiziologinis tyrimas bendrovėse atliekamas 122 kartus dažniau nei valstybės tarnyboje ir siekia daugiau kaip 1,5 mln. tyrimų per metus [13, p. 301]. Suprantama, kad jokios įmonės darbuotojus drausminančios funkcijos tokie tyrimai neatliktų, jei viešojoje erdvėje vyrautų kritiniai tyrimų patikimumo vertinimai.

fo tyrimą bus laikomas kaltu [3, S. 351; 8, S. 922; 17, S. 483]

Antra, poligrafą yra įmanoma apgauti, t. y. pasiekti, kad jis fiksuotų reakcijas neteisingai. Literatūroje nurodoma, kad tyrimas poligrafu grindžiamas prielaida, jog meluojant reikia tam tikrų pastangų, melavimas sukelia įtampą, todėl nervų sistema meluojant sukelia stipresnes kūno reakcijas (fiziologinius pokyčius) [14, S. 458]. Tačiau manoma, jog, tyrimui pasirengus, galima pasiekti, kad, pavyzdžiui, reakcijos į kontrolinius ar neutralius klausimus būtų stipresnės nei į su byla susijusius klausimus. Teigiama, kad tai padaryti yra visai nesudėtinga, pavyzdžiui, dirbtinai sutraukiant raumenis, kandžiojant liežuvį, keičiant kvėpavimo ritmą, mintis nukreipiant į skaičiavimo pratimų atlikimą mintyse¹². Patarimų, kaip apgauti melo detektorių (angl. *how to beat the lie detector*) internete (teigiama, kad internete yra ir treniravimuisi tinkamų programų) ar spausdintiniuose šaltiniuose gali nesunkiai rasti kiekvienas [8, S. 923; 17, S. 485]. Pripažįstamas faktas, kad karinės žvalgybos ir panašių institucijų darbuotojai daugelyje valstybių yra treniruojami, kaip elgtis tikrinimo poligrafu metu. Lietuvos žiniasklaidoje buvo pranešimų apie nusikaltėlius, kurių kaltumas buvo įrodytas, nors tyrimo poligrafu išvados jiems buvo palankios¹³.

¹² Minėtame Vokietijos Federacinio Aukščiausiojo Teismo sprendime daroma išvada, kad tiriamojo manipuliavimo tyrimą atliekantis specialistas negali nustatyti.

¹³ JAV didžiausias smūgis poligrafo patikimumo mitui buvo suduotas, kai paaiškėjo, kad daug metų Sovietų Sąjungos naudai šnipinėjęs ČŽV pareigūnas Aldrich Ames bent du kartus sėkmingai įveikė tikrinimą poligrafu. Apie poligrafo pergudravimą Lietuvoje žr., pvz., www.balsas.lt 2009-02-27 straipsnis „Melo detektorių pergudravo, teismo – ne“.

Trečia, nors teigiama, kad tyrimas poligrafu yra labai objektyvus, nes „metas neklysta“, iš tikrųjų subjektyvumo šis tyrimas turi pakankamai daug. Prietaisas neveikia be žmogaus pagalbos. Poligrafas tyrimo metu tik fiksuoja kreives. Užduodamus klausimus parenka prieš tyrimą poligrafu su tiriamu asmeniu bendraujantis specialistas¹⁴. Manoma, kad specialistas parengiamojo pokalbio metu dažnai bent jau iš dalies gali numatyti, kaip į kokius klausimus bus reaguojama – tai suteikia galimybę specialistui klausimus formuluoti vienaip ar kitaip ir taip daryti įtaką tyrimo rezultatams. Tyrimą poligrafu atlikęs specialistas interpretuoja gautus rezultatus. Surašydamas išvadas specialistas taip pat turi galimybių jas formuluoti vienaip ar kitaip. Kompiuterinis tyrimo duomenų interpretavimas taip pat yra problemiškas, nes tokiu atveju apskritai nėra paaiškinimo, kaip duomenys buvo vertinami, tikrinti kompiuterių programų patikimumą sudėtinga ar dėl komercinių paslapčių nėra galimybių. Žiūrint iš psichodiagnostinių pozicijų nepriimtina, kad testavimo procesas tiek daug priklauso nuo tyrimą atliekančio specialisto kompetencijos, juolab kad nėra labai aiškių reikalavimų, pagal kuriuos galėtų būti vertinamas specialisto išsilavinimas [17, S. 486].

Be to, tyrimo patikimumui turi įtakos ne tik alkoholio, narkotikų, vaistų vartojimas prieš tyrimą, bet ir apsvaigimas veikos padarymo metu (mažina tikimybę nustatyti meluojantį kaltą asmenį) [17, S. 486].

¹⁴ Lietuvoje galiojančiose tyrimo poligrafu taisyklėse nustatyta, kad tyrimą poligrafu sudaro šie etapai: 1) pasirengimas tyrimui; 2) pokalbis su tiriamu asmeniu prieš testų atlikimą; 3) testų atlikimas; 4) pokalbis su tiriamu asmeniu po testų atlikimo; 5) rezultatų įvertinimas; 6) tyrimo išvados surašymas ir pateikimas.

Tyrimo poligrafu šalininkai turėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad procese, kuriame reikšmingoms aplinkybėms nustatyti pakanka įprasta tvarka surinktų įrodymų, tyrimas poligrafu nereikalingas. Byloje, kurioje nesiseka surinkti įrodymų kitais būdais, tyrimas poligrafu taip pat jokios ypatingos naudos duoti negali. Demokratinėse valstybėse kaltinamojo prisipažinimas nelaikomas „įrodymų karaliene“, priimant sprendimus baudžiamosiose bylose vadovujamasi principu *in dubio pro reo* (visos nepašalintos abejonės vertinamos kaltinamojo naudai). Tai reiškia, kad, nesant kitų kaltės įrodymų, kaltinamojo prisipažinimas nesudaro prielaidų priimti apkaltinamąjį nuosprendį. Juo labiau toks nuosprendis negali būti priimtas, kai, remiantis tyrimo poligrafu rezultatais, yra daroma išvada, kad kaltinamasis duodamas parodymus (neprisipažindamas) meluoja, tačiau kitų patikimų kaltinančių įrodymų nėra. Jei kaltinamojo prisipažinimas nelaikomas pakankamu įrodymu kaltumui konstatuoti, tai išvada, kad kaltinamasis neprisipažindamas meluoja, apskritai nėra joks kaltumo įrodymas. Teismo vidiniam apsisprendimui tyrimo poligrafu rezultatui galbūt galėtų turėti įtakos vadinamose „parodymai prieš parodymus“ bylose (dažniausiai tai galėtų būtų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvės ir neliečiamumo pažeidimo bylos), kai nukentėjusiojo ir įtariamojo (kaltinamojo) duodami parodymai yra priešingi, o kitų reikšmingų tiesai nustatyti byloje įrodymų nėra pavykę surinkti. Tačiau ir tokioje byloje „leisti išspręsti bylą“ poligrafui, neturint šimtaprocentės jo patikimumo garantijos, būtų neatsakinga.

Lenkijos mokslininkų sėkmingo poligrafo naudojimo šioje šalyje argumentai nėra įtikinami [10, S. 195–198]. Teigiama, kad po tyrimo poligrafu pateikiamos ekspertizės yra naudingos susiaurinant įtariamųjų ratą, t. y. tampa svarbiu teisinančiu įrodymu. Kaip kaltinantis įrodymas tokios ekspertizės jokios didesnės reikšmės neturi, nesant kitų patikimų kaltės įrodymų prokurorai paprastai net neperduoda bylų į teismą, o jei perduoda, tai jose priimamas išteisinamasis nuosprendis. Vertinama, kad apie 80 procentų tiriamų poligrafu asmenų niekaip nebūna susiję su nusikalstama veikla, tad ekspertizė duoda akivaizdžią naudą – padeda pašalinti nepagrįstus įtarimus. Remiantis šiuo skaičiumi daroma išvada, kad yra daug daugiau žmonių, kuriems tyrimas poligrafu „padėjo“, nei žmonių, kuriems toks tyrimas „pakenkė“. Etiniu požiūriu jokių problemų neišvelgiama, teigiant, kad tyrimas poligrafu yra geresnis, mažiau prievartinis veiksmas už daugelį kitų proceso veiksmų [10, S.196].

Aptarta Lenkijos patirtis nėra sektinas pavyzdys, nes yra akivaizdu, kad vien dėl noro organizuoti tyrimą poligrafu įtariamųjų „kailyje“ atsiduria daugybė niekuo dėtų asmenų. Tokiu būdu iškreipiamas ir pati tyrimo logika – bandoma nustatyti ne galbūt nusikalstamą veiką padariusį asmenį, o nustatomi asmenys, kurie tokios veikos padaryti negalėjo. Nors ir teigiama, kad tikrieji įtariamieji turi labai mažai šansų tokio tyrimo metu išvengti demaskavimo, vis dėlto, kaip minėta, tokio tyrimo rezultatai nelaikomi svariu kaltumo įrodymu. Tai reiškia, kad ir pats tyrimas ypatingos reikšmės neturi – kaltinančių įrodymų negaunama, geriausiu atveju sumažėja tyrimo versijų, tačiau ir mažinant įtariamųjų ratą klaidos tikimybė negali būti atmesta.

Tyrimas poligrafu žmogaus teisių apsaugos požiūriu

Vertinant tyrimą poligrafu žmogaus teisių apsaugos požiūriu, išsiskiria nuomonės dėl to, ar toks tyrimas visada turėtų būti draudžiamas, nes pažeidžia žmogaus garbę ir orumą. Pasisakantieji už tyrimo draudimą net ir tais atvejais, kai tokį prašymą reiškia baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo, teigia, kad tyrimas paverčia tiriamąjį inkvizicijos tardomu asmeniu, savo valios nekontroliuojančiu objektu, sąmoningai negalinčiu naudotis gynybos teisėmis. Tai nesuderinama su šiuolaikine žmogaus teisių samprata. Pagal teisinės valstybės principus vykstančiame procese joks asmuo jokioje situacijoje negali prarasti subjekto statuso. Taip atsitinka, kai registruojamos nuo valios nepriklausančios kūno reakcijos, o tokio tyrimo metu nėra galimybės sąmoningai naudotis gynybos teisėmis [8, Rn 697; 19, S. 120–124].

Vis dėlto pagrįstesne pripažintina nuomonė, kad tyrimas poligrafu nelaikytinas žmogaus teisių pažeidimu, jei atliekamas tiriamajam pačiam prašant tokį tyrimą atlikti. Asmuo įvairiomis situacijomis gali atsisakyti naudotis jam priklausančiomis teisėmis, pavyzdžiui, baudžiamajame procese galima atsisakyti teisės bylą nagrinėti viešame teismo posėdyje, atsisakyti gynyboje paslaugų, sutikti su proceso baigtimi supaprastinta tvarka ir pan. Galima sutikti su nuomone, kad žmogaus teisių apsaugos logika būtų iškreipiama, jei savo nekaltumą bandančiam įrodyti ir ilgalaikės laisvės atėmimo bausmės siekiančiam išvengti asmeniui į prašymą atlikti tyrimą poligrafu būtų atsakoma, kad toks tyrimas neatliekamas saugant jo garbę ir orumą [9, S. 1582; 12, S. 433–434; 15, S. 916–917; 18, S. 367; 20, S. 185].

Melo detektoriaus naudojimas baudžiamajame procese iškelia ne tik neleistino įsiskverbimo į žmogaus vidų problemą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad sąžiningo proceso ir *nemo tenetur* (draudimo versti duoti parodymus prieš save patį) principai yra pažeidžiami tuo atveju, kai baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui pareigūnai siūlo geriau prisipažinti pačiam, nes melas, neva, vis tiek paaškės organizavus (šiuo atveju pareigūnų iniciatyva) tyrimą melo detektoriumi. Tyrimo melo detektoriumi galimybė tokiu atveju yra panaudojama kaip neleistino psichologinio poveikio (šantažo) priemonė [11, S. 452]. Tokioje situacijoje asmuo nevysiškai laisvai sprendžia, duoti jam parodymus ar to nedaryti, bei ką sakyti sutikus, kad apklausa būtų vykdoma. Kartais pažymima, kad turbūt didžiausia nauda, kurią gali duoti poligrafas, tai priversti įtariamąjį iš baimės būti demaskuotam poligrafo prisipažinti pačiam [6, S. 313]. Siekiant išvengti *nemo tenetur* principo pažeidimo baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo, įteisinus poligrafo naudojimą baudžiamajame procese, teisėsaugos pareigūnų tik galėtų būti informuojamas apie tokio tyrimo atlikimo galimybę, bet ne kokiais nors būdais raginamas ar spaudžiamas sutikti su tokiu tyrimu.

Išvados

Šiuo metu tyrimas poligrafu Lietuvos baudžiamajame procese negalimas, nes įstatymai nenumato tokio įrodinėjimo būdo. Tokie tyrimai galėtų būti atliekami tik pakeitus BPK (išplėtus parodymų patikrinimo veiksmų sąrašą) bei Poligrafo naudojimo įstatymą. Vis dėlto daryti tokias įstatymų pataisas nėra prasminga.

Neleistino įsiskverbimo į žmogaus vidų argumentas kaip pagrindžiantis draudimą naudoti melo detektorių diskutuotinas ir galbūt būtų galima teigti, kad tam tikrais atvejais, apklausiamo asmens pagėdavimu, tyrimas poligrafu žmogaus teisių nepažeistų. Tačiau kitaip spręsti nei, pavyzdžiui, Vokietijoje, poligrafo išvadų patikimumo klausimą jokių priedaidų nėra. Tvirtinti, kad Lietuvoje naudojami kokybiškesni prietaisai ar turimos geresnės metodikos bei daug geriau parengti specialistai, nėra jokio objektyvaus pagrindo.

Daugumoje Europos valstybių dėl poligrafo nenaudojimo apsispręsta pakankamai seniai. Tai padaryta dėl nepakankamo testavimo poligrafu mokslinio pagrįstumo (tokios pozicijos argumentai išsamiai išdėstyti Vokietijos Federacinio Aukščiausiojo Teismo 1998 m. gruodžio 17 d. sprendime, kuriame poligrafo kaip įrodinėjimo priemonės netinkamumas konstatuotas įvertinus išsamias kelių neabejotinai aukštos kvalifikacijos ekspertų išvadas), teisingas sprendimas būtų perimti šių šalių patirtį, atsisakant idėjų apie melo detekto-

riaus įteisinimą baudžiamajame procese. Priešinga išvada dėl tokio tyrimo patikimumo galėtų būti daroma tik įsitikinus moksliniu tyrimo pagrįstumu. Tam būtina išsamiai nagrinėti problemą mokslinėje literatūroje. Seimas sprendimus dėl poligrafo naudojimo baudžiamajame procese įteisinimo galėtų priimti tik gavęs ne plėsti poligrafo naudojimą suinteresuotų, o nešališkų ekspertų išvadas apie didelį tokių tyrimų patikimumą, kad nėra galimybių apgauti poligrafą.

Pareigūnai baudžiamajame procese apklausiamiems asmenims šiuo metu negali siūlyti „išlaikyti melo detektoriaus testą“, nes atlikti tokį veiksmą nenumatyta BPK. Įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, patiems teikiantiems prašymus patikrinti jų nekaltumą melo detektoriumi, turėtų būti paaiškinta, kad tokio veiksmo rezultatai negali turėti jokios įrodomosios reikšmės, todėl ir prašymas negali būti tenkinamas.

Ragininimas duoti teisingus parodymus, teigiant, kad tiesa vis tiek paaiškės atlikus tyrimą poligrafu, laikytinas Konstitucijai prieštaraujančiu vertimu duoti parodymus prieš save.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 75-2273.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 1131 „Dėl tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 72-3079.

Specialioji literatūra

3. ACHENBACH, H. Polygraphie pro reo. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1998.
4. BELEVIČIUS, L. Reikalavimai techninių priemonių naudojimui baudžiamajame procese. In

Sąžiningas baudžiamasis procesas: problemos ir aspektai (Ancelis P., Ažubalytė R. ir kt.). Vilnius, 2009.

5. BEULKE, W. Strafprozessrecht. 9., neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 2006.
6. DELVO, M. *Der Lügendetektor im Strafprozeß USA*. Königstein/Ts. 1981.
7. EISENBERG, U. *Beweisrecht der StPO*. 8 Auflage. München, 2008.
8. HAMM, R. Monokeltests und Menschenwürde. Zu den BGH – Entscheidung über den „Lügendetektor“ im Strafprozeß (NJW 1999, 657 und 662). *Neue Juristische Wochenschrift*, 1999.
9. HOFLING, W. Menschenwürde und gute Sitten. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1983.

10. JAWOROWSKI, R. Polygraphische Untersuchungen in der polnischen Ermittlungspraxis. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 2008, nr. 4.
11. KARGL, W.; KIRSCH, S. Zur Zulässigkeit eines untauglichen Beweismittels im Strafverfahren – BGHSt 44, 308. *Juristische Schulung*, 2000, nr. 6.
12. KLIMKE, O. Der Polygraphentest im Strafverfahren. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1981, S. 433–434.
13. KOVALENKO, A.; SALDŽIŪNAS, V.; NAVICKIENĖ, Ž. Psichofiziologinio tyrimo panaudojant poligrafą taikymas valstybės tarnyboje: taip arba ne (tarp laisvės ir stereotipų). In *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika* (sud. H. Malevski, G. Juodkaitė-Granskienė). Vilnius, 2009.
14. KÜHNE, H. *Strafprozessrecht*. Eine systematische Darstellung des deutschen und europäischen Strafverfahrensrecht. 6. Auflage. Heidelberg, 2003.
15. MEYER–MEWS, H. Die „in dubio contra reo“ – Rechtsprechungspraxis bei Aussage-gegen-Aussage-Delikten. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2000.
16. PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001.
17. RILL, I. H.-G.; VOSSEL, G. Psychophysiologische Täterschaftsbeurteilung („Lügendetektion“, „Polygraphie“): Eine kritische Analyse aus psychophysiologischer und psychodiagnostischer Sicht. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1998.
18. SCHWABE, J. Der „Lügendetektor“ vor dem Bundesverfassungsgerichts. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1982.
19. SEILER, ST. *Strafprozessrecht* 8., überarbeitete Auflage. 2006, Wien.
20. WEGNER, W. *Täterschaftsermittlung durch Polygraphie*. Köln usw., 1981.

Praktinė medžiaga

21. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis Teismų praktika*, nr. 27 (2007).

DAS POLYGRAPH (DER „LÜGENDEKTOR“) ALS BEWESSMITTEL IM STRAFPROZESS

Gintaras Goda

Z u s a m m e n f a s s u n g

In Litauen werden die Stimmen lauter für die Anwendung eines Polygraphen (des Lügendetektors) als Beweismittel im Strafprozess. In einigen Strafurteilen werden schon polygraphische Tests sogar als Beweise bewertet, obwohl nach dem geltenden litauischen Recht das nicht möglich ist. Die Vorschläge das Polygraph in litauischer StPO als Beweismittel verankern sind abzulehnen. Das deutsche Urteil des Bundesgerichtshofs vom 17. Dezember 1998 ist auch für Litauen aktuell. Das Bundesgerichtshof hat

den Polygraphen als ungeeignetes Beweismittel bezeichnet. In Litauen sind keine objektiven Gründe über die bessere Zuverlässigkeit der polygraphischen Untersuchungen zu sprechen. Behauptungen der polnischen Autoren über die erfolgreiche Anwendung von den polygraphischen Tests für den Ausschluss der falsch verdächtigten Personen überzeugen nicht. Die Drohung die Überprüfung der Aussage mit Hilfe eines Lügendetektors durchzuführen ist als die Verletzung des *nemo tenetur* Prinzips zu bewerten.

Įteikta 2010 m. birželio 3 d.

Priimta publikuoti 2010 m. birželio 30 d.